

Irina Zherebkina

JACQUES'AS LACANAS: FEMINISTINIS ĮVADAS

Charkovo lyčių studijų centras,
Charkovo nacionalinis universitetas
Pl. Svobody 6–497
Charkovas 61022, Ukraina
El. paštas: irinaz@univer.kharkov.ua

Straipsnyje analizuojama Jacques'o Lacano psichoanalizės įtaka konceptualizuojant moteriškąjį subjektyvumą feministinėje teorijoje. Lacano seksualumo samprata yra labai svarbi apibrėžiant subjektyvumo socialinį ir psichinį funkcionavimą; ši samprata padarė didžiulę įtaką aiškinant subjektyvumą remiantis seksualinio skirtumo kriterijumi feministinėje teorijoje ir šiuolaikinėje filosofinėje antropologijoje. Kartu feminizmo teoretikės kritikuoja Lacaną dėl to, jog moteriškasis subjektyvumas suvokiamas kaip esantis anapus socialumo istorijos ir politinės tikrovės. Be to, Lacano teorijoje simbolinė lyčių tvarka ir moteriškojo subjektyvumo struktūra vis dar yra priklausomos nuo simbolinės transcendentalinio signifikanto struktūros, kurią reprezentuoja Kito ir falo sąvokos, kurios garantuoja patriarchalinę hierarchiją ir lemia, jog moteriškasis subjektas vis dar yra pajungiamas hegemoninei tėvo kontrolei. Feminizmo teoretikės Lacano suformuluotą subjektyvumo ir seksualumo teoriją apibūdina kaip falocentrizmą, o Lacano postuluojamą kultūros vertybių interpretaciją sieja su tradicine/patriarchaline galia.

RAKTAŽODŽIAI: *Lacanas, feminizmas, moteriškasis subjektyvumas, moteriškasis seksualumas, geismas, jouissance feminine.*

SUBJEKTYVUMO TEORIJA: SOCIALINĖS TAPATYBĖS FORMAVIMAS SOCIALINĖJE PLOTMĖJE

Jacques'as Lacanas (1901–1981), garsus prancūzų psichoanalitikas, padarė milžinišką įtaką šiuolaikinių feminizmo teorijos koncepcijų formavimuisi. Plačiausiai žinomi Lacano darbai, skirti moteriškajam subjektyvumui ir seksualumui, paskelbti jo knygoje *Écrits* (1966) ir *Seminarai* (1973–1981). 1975 metais iš jo tekstų, skirtų moteriškajam subjektyvumui, buvo sudaryta ir vėliau į anglų kalbą išversta rinktinė, pavadinta *Moteriškasis seksualumas: Jacques'as Lacanas ir froidiškoji mokykla*, laikytina svarbiausiu polakaniškosios feministinės psichoanalizės šaltiniu (Mitchell, Rose 1982).

Dėl skirtingo Lacano suvokimo feminizmo teoretikės suskilo į dvi dideles stovyklas: tų, kurios teorinį Lacano aparatą naudoja patriarchaliniams valdžios mechanizmams aprašyti bei aiškinti (Juliet Mitchell, Julia Kristeva, Catrin Clément), ir tų, kurios Lacano moteriškumo koncepciją neigia iš feministinės kritikos pozicijų (Germaine Greer, Sulamith Firestone, Betty Friedan, Kate Millett). Be to, daugelis feminizmo kūrėjų naudoja Lacano psichoanalizės aparatą kurdamos originalias teorines koncepcijas, tačiau tuo pat metu jį kritikuoja, plėtoja turiningą vidinę jo antifeministinės, jų manymu, pozicijos kritiką.

Pagrindinė Lacano teorijos kryptis buvo paveikta poststruktūralistinių XX a. filosofijos koncepcijų. Jis vienas iš pirmųjų kultūros istorijoje kritikavo tiek Ferdinando de Saussure'o ženklo modelį, tiek Sigmundo Freudo subjektyvumo modelį, kvestionavo ne tik pačią struktūros idėją, bet ir filosofijoje taikytus struktūrinės analizės principus.

Lacanas vadino save tuo, „kuris perskaitė Freudą“. Vis dėlto jis atmetė Freudą pasiūlytas biodeterministines subjektyvumo koncepcijas ir atkreipė dėmesį į: a) lingvistinius sąmonės struktūros aspektus; b) vaizduotės reikšmę žmogaus subjektyvumo struktūroje. Taigi individas jam – ne anatomicinis Freudą subjektas, o „kalbantysis subjektas“, gyvenantis gyvenimą simboli- nėje kalbos, socialinių procesų ir institucijų funkcionavimo plotmėje.

Feminizmo tyrinėtojos mano, kad psichoanalizės teorijos plėtrai Lacanas labiausiai nusipelnė tuo, kad netapatino su biologinėmis determinacijomis ir instinktais nei sąmonės sandaros, nei seksualumo struktūros, – priešingai nei dauguma Freudą mokinių ir sekėjų. Sąmonė, kaip ją supranta Lacanas, – sudėtinga, daugiamatė, heterogeniška struktūra, kurios neįmanoma perprasti taikant paprastas interpretavimo formas, naudotas Freudą psichoanalizėje. Klasikinėje psichoanalizėje remiamasi subjekto vientisumo samprata – esą šis tik būdamas liguistos būsenos praranda galimybę kontroliuoti

save ir savąjį „aš“, – psichoanalitiko pareiga kaip tik ir yra padėti ligoniui pastaruosius rasti ir atkurti. Tačiau Lacano pateikta subjektyvumo struktūra iš principo negali būti suvedama į vientisą „aš“. Lacano subjektas – tai skilęs subjektas, pasakojantis savo istorijas, kurios gali kisti bet kurį paskesnę psichoanalizės seanso momentą ir kaskart kitaip iš naujo nulemti subjektyvumo struktūrą. Didžiausią reikšmę šiame kontekste įgauna jo išsakyta Ericho Frommo ir Karen Horney „stabiliojo aš“ teorijos kritika. Šią sąvoką Lacanas laiko grynų gryniausia iliuzija, nes jo koncepcijoje fiksuotų charakteristikų subjektyvumas neturi. Mokslininkas teigia, kad žmogus niekada nėra tapatus kuriam nors iš savo paties atributų, ir jo „aš“ niekada neįmanoma apibrėžti, nes žmogus visada ieško pats savęs. Taip yra todėl, kad žmogaus psichikos pagrindą sudaro pašamonė, kuri trukdo subjektyvumui įgyti stabilųjį „aš“ tapatumą. Lacano decentruoto subjekto koncepcija tapo tuo stimulu, kuris, dar viešpataujant struktūralizmui, o vėliau ir poststruktūralizmui, virto viena įtakingiausių sampratų, kad žmogus yra ne vientisas, nedalomas subjektas, t. y. „individas“, o „dividas“ – fragmentiškas, suskilęs, nevientisas subjektas.

Plėtodamas tai, Lacanas iš naujo įvertina Freudo sukurtas vyriškumo ir moteriškumo sampratas. Kaip žinome, mažas vaikas neturi socialinės lyties (*gender*) nulemto „aš“: jis gyvena simbiozės sąlygomis, kitaip tariant, yra neatskiriamas nuo motinos. Momentas, nulemiantis „aš“ socialinės lyties struktūros atsiradimą, – tai tam tikra raidos pakopa, kurią Lacanas apibūdina kaip „veidrodžio pakopą“: tik matydamas savo atspindį veidrodyje vaikas pradeda suvokti save kaip atskirai nuo motinos egzistuojančią būtybę (Lacan 1977: 1–7). „Veidrodžio pakopą“, kurioje formuojasi savojo „aš“ vaizdinys, Lacanas apibūdina kaip oidipinę, arba „simbolinę“, pakopą. Principine jis laiko nuostatą, kad, save suvokdamas kaip „aš“, vaikas tuo pat metu suvokia, kad jo „aš“ yra jam svetimas, t. y. – „kitas“. Taigi „buvimas kitu“, Lacano nuomone, yra tai, kas neišvengiamai yra mūsų viduje. Kaip tik todėl Lacano subjektyvumo struktūra, implikuojanti „kitą“, neturi ir negali turėti stabilaus „aš tapatumo“. Jei taip, apibendrina psichoanalitikas, moteriškumo ir vyriškumo rodikliai subjektyvumo struktūroje gali kisti, mainytis vietomis arba varijuoti nepriklausomai nuo anatominių charakteristikų. Kitaip tariant, vyriškumas ir moteriškumas – ne kas kita, kaip simboliniai subjektyvumo duomenys, atsirandantys simbolinės identifikacijos pakopoje.

Aptikęs vaiko raidos „veidrodžio pakopą“, Lacanas padarė išvadą apie *dvilypę* subjekto sandarą („aš“ ir „ne aš“, vyriška ir moteriška vienu metu); be to, vaiko veidrodžio atvaizdas, kaip mano jis, – tai visada simbolinė *fantazijos* konstrukcija, nes jis iš tikrųjų nėra susijęs su klasikine pažinimo struktūra. Pirmąją subjektyvumo struktūros visumą pavadinęs „aš“, Lacanas „aš“ vartoja pagal analogiją su lingvistine kaitiklio (*shifter*) struktūra, perimta iš Émile'io Benveniste'o lingvistikos: „aš“ reikšmė – tai funkcija, svarbi tik tą akimirka,

kai ištariama. Jau kitą akimirksnį ji gali iš pagrindų pasikeisti. Kitaip tariant, subjekto tapatumas ir vientisumas aptinkami tik fantazijos lygmenyje, – daro išvadą Lacanas.

Terminą įsivaizduojama plotmė Lacanas vartoja aprašydamas ikioidipinę subjektyvumo raidos stadiją, kurioje atskiro „aš“ nėra, nes vaiką su motina sieja simbiotinis ryšys (Lacan, Granoff 1956: 265–276). Taigi ikioidipinėje raidos stadijoje vaikas dar nėra nei moteris, nei vyras. Tik pasiekęs vėlesnę, simbolinę „veidrodžio pakopą“, vaikas pajėgus atpažinti socialinę savo asmenybės lytį, vadinasi, ir nustatyti savo vietą simbolinėje kultūros tvarkoje.

Taigi Lacano simbolinės plotmės koncepcija atmeta stabiliojo subjektyvumo sampratą ir neigia binarines klasikinės Freudio psichoanalizės moteriškumo ir vyriškumo opozicijas. Svarbiausias mechanizmas, kuris neleidžia nubrėžti galutinės dichotomijos tapatumo struktūroje, yra *geismo* mechanizmas, kaip svarbiausias motyvacinis žmogaus gyvenimo principas (Lacan 1977: 292–324). Geismo mechanizmo veikimo modelį Lacanas perėmė iš Freudio, tačiau kitaip jį interpretavo. Tas pavyzdys – vaikų žaidimas *Fort-Da*. Vaikas sviedžia ant grindų žaislą ir rauda, vildamasis, kad ateis motina ir žaislą pakels. Jis gali be galo kartoti šią operaciją, kviesdamas pas save vis išnykstančią motinos figūrą, kuri simbolizuoja nepasiekiamą „geismo objektą“. Tai, kad motina vis dingsta ir dingsta, patvirtina, jog sutriko simbiotinis vaiko ir motinos ryšys, vaikas atskirtas ir baisiausiai geidžia, kad tas ryšys būtų atkurtas. Geismo paradoksas, pasak Lacano, yra tas, kad trokštame ne kurio nors konkretaus realybės objekto, o simbolinio, „prarastojo“ objekto, – vaikui tai yra išėjusi į kitą kambarį motina. Geismo objektas niekuomet nėra realus. Tai – tik simbolinis objektas. Todėl jo niekada neįmanoma pasiekti ir pasisavinti, tačiau kaip tik jis yra svarbiausias socialinę lytį lemiančiuose vyrų ir moterų santykiuose. „Prarastąjį“ objektą Lacanas taip pat vadina ir terminu „Kitas“: kaip tik į jį krypsta subjekto seksualumas ir jo kalba.

Tai, kaip Lacanas interpretuoja Freudio apibrėžtą Oidipo kompleksą, taip pat yra nuoroda, kad realybės tvarka yra simbolinė tvarka. Oidipo tėvas Freudio veikaluose – tai realus biologinis tėvas, o Lacanas jį pakeičia simboliu – tai tėvo *vardas*. Simbolinėje plotmėje interpretuojama taip pat Freudio apibrėžta falo sąvoka. Falas, kaip jį supranta Lacanas, – tai ne fizinis organas, o valdžios, kuri iki galo nepriklauso nei vyrams, nei moterims, atributas: falas – tai simbolinis geismo ir stokos pakaitalas (Mitchell, Rose 1982: 74–85). Penis falu tampa tada, kai nebeatlieka anatomių funkcijų ir virsta simboliu signifikantu geismo lygmenyje, – tampa neįsisąmonintos fantazijos objektu. Falą Lacanas įvardija signifikanto signifikantu – tai terminas, kuris apibrėžia, kad subjektas gali pasiekti simbolinę plotmę. Be to, falas yra tas signifikantas, pagal santykį su kuriuo apibūdinama tiek vyriškoji, tiek moteriškoji tapatybė. Taigi falas yra priemonė patekti į „Kito sferą“, jis užpildo

subjektyviąją stoką. Tokiame kontekste Lacano kastracijos sąvoka reiškia ne tai, kad geismas krypsta į motiną, kaip aiškino Freudas, o tai, kad jis nukreiptas anapus motinos, į „prarastąjį“ simbolinį objektą – falą; todėl kastracijos sąvoką Lacanas taiko ne tik moteriškajam, bet ir vyriškajam subjektyvumui (Mitchell, Rose 1982: 99–122). Pats savaime penio turėjimas, kitaip tariant, buvimas vyru, nėra garantija, kad pavyks išvengti stokos būsenos, rašo Lacanas. Moteris tradicinėje psichoanalizėje interpretuojama kaip ta, kuri neturi falo kaip simbolinio pakankamumo atributo, o vyras – tas, kuris jį turi. Moteris, kaip kastruotas subjektas, geidžia falo; o vyras jai gali pasiūlyti tik sekso organą – penį – kaip jos geismo objektą ir kaip galimybę pasiekti simbolinį statusą. Moters subjektyvumo problema, kaip teigia Lacanas, ir yra būtent ta, kad ji trokšta simbolinio falo, o gauna penį.

Taigi seksualumą Lacanas taip pat vertina kaip simbolinį fenomeną – kaip transcendentalinį signifikantą, kuri simbolizuoja falo sąvoka. Subjekto kalba gali būti orientuota arba fiksuotos reikšmės (sąmonės), arba nefiksuotos struktūros (pasąmonės) link. Vis dėlto Lacano seksualumo apibrėžimas taip pat veda į tai, kad būtų pripažinta suskilusi subjektyvumo struktūra ir nuolat kintantys simboliniai vyriškumo bei moteriškumo rodmenys. Kitais žodžiais tariant, ir moteris, ir vyras egzistuoja tik simbolinėje – kalbos – plotmėje.

MOTERIŠKASIS SUBJEKTYVUMAS KAIP SEKSUALUMAS

Kaip tik kalbėdamas apie heterogeninę simbolinės plotmės struktūrą Lacanas ir iškelia moters seksualumo klausimą. Apibūdinti moters seksualumą, pasak Lacano, galima tik ištyrus, koku būdu seksualumas yra susijęs su sąmone (Mitchell, Rose 1982: 86–98). Sociologinės krypties psichoanalitikai – Bronisław Malinowski, Wilhelm Reich, Herbert Marcuse – seksualumo fenomeną interpretuoja kaip represuotą sąmoneje: pakaktų socialiai jį legalizuoti, ir vientisa subjekto struktūra būtų atkurta. Lacanas, kaip jau buvo minėta, mano, kad geismas visada yra susvetimėjusi konstrukcija, atsirandanti kaip simboliško „prarastąjį“ objekto konstrukcija; kitaip tariant, geismas – tai kažkas, ko iš esmės stokojama, todėl jo sampratoje seksualumas anaip tol nėra tapatinamas su santykių fiziologija, bet atstovauja simboliniam realybės lygmeniui. Vadinasi, ir subjekto lyties nusakymas, kaip mano Lacanas, niekuomet negali apsiriboti paprastu biologinės lyties nustatymu: jau pati geismo konstrukcija yra tokia, kad neleidžia atlikti tokios rūšies žymėjimo. Seksualinė diferenciacija yra ne kas kita, kaip simboliinių socialinės lyties skirtumų grandinė, kurioje lytis apibūdinama pagal vietą, užimamą begalinėje simbo-

linio žymėjimo grandinėje, o ne kaip biologinė lytis. Pasak Lacano, geismo simbolis, kaip buvo minėta, yra falas, kaip svarbiausias kultūros signifikantas; ir socialinės lyties požiūriu pažymėto subjektyvumo fenomeną galima nustatyti tik falo atžvilgiu.

Lacano nuomone, moteriškumo fenomeno savitumą lemia tai, kad savo signifikantą moteris geba aptikti tik Kitame: jos vardas – tai visada jos simbolinio Tėvo, simbolinio falo, kaip rašo Lacanas, vardas. Be jo vardo moteris atrodo neįvardyta, neegzistuojanti, negebanti rasti savo tapatybės. Iš čia – garsusis Lacano teiginys „moteris neegzistuoja“.

Tuo pat metu kalbėdamas apie moters seksualumo fenomeną psichoanalitikas išplėtoja ambivalentišką schemą, kurioje moteris gali ne tik priklausyti nuo Kito, bet ir užimti jo vietą kaip vyro fantazijos objektas, nes pati fantazija, kaip fenomenas, įmanoma tik per moteriškumo konstantą. Tačiau apibūdinama pagal fantazminę vietą moteris, pasak Lacano, taip pat neegzistuoja. Moteris kaip Kita, kaip paslaptingas objektas, neegzistuoja taip pat, kaip neegzistuoja ir Dievas, patikslina Lacanas; tačiau tuo pat metu absoliuti moters „kitybė“, – kaip ir Dievo „kitybė“ – yra vyro savivokos garantija. Tačiau Kito vieta, kurią užima moteris, – tai vieta su kintančiomis „prarastojų“ objekto, kaip „objekto mažoji a“, reikšmėmis, tvirtina Lacanas ir dar kartą pakartoja, kad santykiai su pastaruoju vystosi tik kaip fantazijos santykiai.

Seksualumą jis apibūdina simbolinėje plotmėje, todėl kaip tik šioje topologijoje įvardydamas moteriškąjį seksualumą Lacanas pasitelkia maskarado sąvoką. Moteris vyro ženklo atžvilgiu naudoja maskarado, kaip nuolat keičiamų tapatybės pozicijų, operaciją. Lacanas išsamiai nagrinėja šią procedūrą straipsnyje „Falo reikšmė“, kuriame falas traktuojamas kaip transcendentalinis signifikantas. Maskaradinis moters kūnas vyro falo, kaip ženklo, atžvilgiu – tai geismo kūnas, tačiau maskarado sąvoka anaipol nesietina tik su moteriškąja lytimi: ji universali ir tinka abiem lytims kaip viena ir ta pati – „moteriška“ – geismo pozicija transcendentalinio signifikanto atžvilgiu. Kalbėdamas apie tai Lacanas perfrazuoja garsųjį Freudo teiginį „anatomija – tai likimas“: anatomija – ne likimas, o tik skirtingos simbolinio identifikacijų maskarado figūros.

Straipsnyje „Dievas ir moteriškasis *jouissance*. Meilės laiškas“ (Mitchell, Rose 1982: 137–148) Lacanas patikslina moteriškumo ir vyriškumo topologiją meilės santykių, kaip svarbiausios seksualumo apraiškos, struktūroje. Tradicinėje meilės ekonomijoje vyras, kaip turintis falą, yra „visas“ (*tout*), o moteris, kaip neturinti falo, – „ne visa“ (*pas-toute*). Tačiau psichanalitikas pastebi seksualinių santykių paradoksą: bendraudamas su moterimi vyras iš šito bendravimo tikisi meilės darnos, bet anaipol ne santykių su moterimi darnos, nes moteris yra „ne visa“ ir negali garantuoti jam galutinės pilnatvės bei subjektyvaus vientisumo. Jis siekia darnos su idealiuoju Kitu, – kultūroje juo

dažniausiai tampa Dievas. Kitaip tariant, Lacanas kvestionuoja tiek tradicinę Freudo socialinės lyties nulemtą meilės santykių, kaip vyro ir moters tarpusavio santykių, topologijos sampratą, įtraukdamas į šią topologiją papildomą Kito figūrą, tiek vyriškojo subjektyvumo, kaip pakankamo ir save lemiančio, palyginti su moteriškuoju subjektyvumu (nes šiam, pasirodo, būtina Kito figūra), sampratą.

Kalbėdamas apie moterį, Lacanas galiausiai pažymi, kad moters pasitenkinimas, jos *jouissance*, susijęs ne su falu, Kitu ar Dievu, bet skleidžiasi „anapus falo“. Taigi Lacanas nuo Freudo skiriasi tuo, kad pripažįsta, jog egzistuoja moteriškasis seksualumas – ir ne tik kaip vyriškojo seksualumo priedas, arba kaip apibūdinamas vyriškojo seksualumo terminais seksualumas, bet kaip autonomiškas nefalinis seksualumas. Slaptasis moteriškasis *jouissance* yra jos pasipriešinimo Kitam ženklas, bet jo neįmanoma artikuliuoti ir pažinti tradiciniais terminais. Todėl, kaip teigia Lacanas, apie moters seksualumą neįmanoma nieko daugiau pasakyti, išskyrus tai, kad jis yra nefalinis. Autorius pateikia pavyzdį – Bernini'o šventosios Teresės skulptūrą, kuri, jo požiūriu, įtaigiai iliustruoja svarbiausią jo teiginį apie moters seksualumą – „jaučiu, bet nesuprantu“: moteris negali žinoti ir negali suprasti, kas yra jos subjektyvumas, ji, kaip šventoji Teresė, geba tik intensyviai jausti savo pačios seksualumą. Kaip tik šiame kontekste Lacanas daro išvadą, kad „moteris neegzistuoja“. Be to, moters frigidiskumas, pasak jo, anaipol nereiškia, jog ji atsisako geismo arba seksualinių santykių, tai – tik orientacija į nesantį, „prarastą“ meilės objektą, egzistuojantį anapus Kito (sakykim, simbolinis miręs mylimasis), – atsisakymas patenkinti seksualinį geismą čia ir dabar su realiu (o ne simboliniu) partneriu. Taigi moters esmė, psichoanalitiko nuomone, gali būti nusakoma tik per *ribos* funkciją, anapus kurios tradicinis pažinimas neįmanomas: bandydamas perprasti moters subjektyvumą, vyras atsitrenkia į savo paties fantazijas ir fantazminius vaizdinius.

Lacanas ginčija tradicinę vyriškumo ir moteriškumo topologiją: vadinasi, moteriškojo ir vyriškojo subjektų seksualiniai santykiai – tai ne realūs santykiai „iš kūno ir kraujo“, bet sudėtinga simbolinė topologija, reprezentuojanti ne dviejų subjektų santykius, bet, Elizabeth Grosz žodžiais tariant, daugybę skirtingų santykių tipų vienu metu: subjekto; Kito iš didžiosios raidės; kito iš mažosios raidės; Kito, kurio geidžiama tarpininkaujant subjektui, fantazmą; ir subjekto, kuris geidžia tarpininkaujant Kitam, fantazmą (Grosz 1990: 140). Tačiau svarbiausia Lacano išvada, kurią jis daro tirdamas seksualinių santykių, kaip socialinės lyties santykių, topologiją, yra teiginys, jog tradicinis diskursyvinis moters subjektyvumo struktūros pažinimas yra neįmanomas: pagrindine moteriškumo pažinimo strategija pripažįstama pojūčio, *o ne* žinojimo strategija.

„LOLOS ATVEJIS“: „ISTERIJOS IŠRADIMAS“
 LACANO PSICHOANALIZĖJE
 („KITAS“ MOTERIŠKOJO SUBJEKTYVUMO
 STRUKTŪROJE)

Kai garsiajame seminare *Encore* Lacanas iškėlė moters seksualumo temą, jis, kaip ir Freudas, sureikšmino moters isterijos temą – ją Lacanas apibūdina seksualumo ir geismo sąvokomis. Svarbiausia konstrukcija geismo struktūroje Lacanas, kaip jau kalbėjome, laiko falo geismą, kuris, jo nuomone, būdingas ne tik moterims (kaip manė Freudas), bet apskritai žmogaus subjektyvumo struktūrai. Antroji geismą apibrėžianti dominantė yra tai, kad jis priklauso nuo Kito.

Ką vadiname isterija *par excellence*? Paprasta jos forma laikoma vadinamoji konversinė isterija, kai subjektas kūnu (isterijos simptomu) išreiškia tai, ko negali išreikšti verbaliniu būdu. Kitais žodžiais tariant, isterijos atveju tam tikras trauminis branduolys konvertuojamas į somatinį simptomą, o psichikos turinys, kurio negalima išreikšti verbaliniu būdu, išreiškiamas vadinamąja kūno kalba. Isterinės raiškos strategijas galima vadinti dramatinėmis strategijomis – jomis subjektas rodo trauminę patirtį, formuodamas tai, kas vadinama isteriškuoju subjektyvumo teatru.

Tačiau isterinė moteriškojo subjektyvumo inversija netelpa į paprastus atspindėjimo santykius. Ją lemia visiškas traumavusio veiksnio, dėl kurio atsirado šis simptomas, subjektyvumo neigimas, t. y. subjektas nepajėgia indiferentiškai atsieti nuo jį traumavusio įvykio, sukėlusio isterinę reakciją: vienintelis įmanomas tampa anihiliacijos ir neigimo santykis. Šią isterinės konstrukcijos savybę Lacanas aiškina tuo, kad geismo struktūros apskritai neįmanoma konstitutyviai patenkinti dėl pačios jo esmės, nes žmogus niekada nežino, ko jis geidžia iš tikrųjų: komplikotas geismas virsta kliūtis geismu; nepatenkintas geismas – nepasitenkinimo geismu. Geismas, – pasak Lacano, – tai geismas geisti, galiausiai – tai geismas nežinoti. Tokiu būdu susiformuoja pagrindinis isterinio geismo paradoksas: isteriška moteris iš tikrųjų trokšta, kad jos geismas liktų amžinai nepatenkintas, – kad išliktų gyvas kaip geismas. Taigi geismo struktūra yra itin apribota – tai ne „ko nors“ geismas, o „geismas geisti“.

Todėl Lacanas pasisako prieš karteziškąjį *cogito* principą subjektyvumo struktūroje ir atkakliai tvirtina, kad egzistuoja neįveikiama properša tarp mąstymo tipo ir būties tipo: kaip subjektas aš niekada neegzistuoju ten, kur mąstau. Isterija – tai fenomenas, kuris egzistuoja tam, kad „išbrauktų“ jį sukėlusią priežastį, fenomenas, kuris „priešinasi“ savo paties pagrindams. Isterija, Lacano supratimu, yra Tikrovė: tai tam tikra trauma, kuri sudaro pagrindą

naujoms simbolizacijoms siekiant domestifikuoti traumą, bet tuo pat metu šiuos bandymus pasmerkia galutinai pralaimėti (Lacan 1992: 73–74). Kitaip pasakius, isterija – tai būdas, kurį moters subjektyvumas naudoja kovai su egzistuojančiomis interpretavimo ir simbolizavimo formomis.

Isterijos, kaip geismo išraiškos, sąvoką Lacanas kildina iš subjektyvaus susiskaidymo, kuris formuojasi „veidrodžio pakopoje“ – kai vaikas pradeda suvokti save kaip „aš“. Tapatindamasis su savo atvaizdu veidrodyje vaikas, kaip jau buvo minėta, jį įterpia į savo subjektyvųjį *ego*, tačiau jo požiūris į šį atvaizdą lieka distancijuotas, nes atvaizdas veidrodyje tuo pat metu ir yra, ir nėra mūsų pačių paveikslas: juk jį sudaro taip pat fantazminiai subjektyvūs vaizdiniai bei konstrukcijos. Taigi vaikas tapatinasi su savo paties vaizdiniu, kuris kartu yra ir Kito vaizdinys; vaizdinys – visada yra Kito vaizdinys, – rašo Lacanas (1992: 129).

Todėl subjektyvi „veidrodžio pakopos“ lygmens identifikacija gali būti tik dalinė, geidžiama, numanoma, t. y. ji niekuomet negali būti iki galo reprezentuota atsiradusio veidrodžio atspindžio lygmenyje. Dėl to įmanoma tik dviejų pagrindinių krypčių subjektyvizacija: viena vertus, kaip džiugus, save įtvirtinantis savęs pažinimas (kuriame *ego* realizuoja menamą savo paties vaizdinio vientisumą), ir, kita vertus, kaip paranojinis isteriškas subjekto savęs pažinimas, kuriame dalyvauja suskilęs ir neišmanantis subjektas. Taigi subjektyvusis *ego* pakimba tarp savęs įtvirtinimo malonumo ir frustracijos, „aš“ suskyla, nepalikdamas subjektui jokios galimybės suformuoti kokią nors galutinę, baigtinę nuomonę apie patį save. Dualistinis, ambivalentiškas požiūris į savo paties paveikslą, kaip jau minėta, užima svarbiausią vietą Lacano subjektyvumo sampratoje.

Vadinasi, „veidrodžio pakopa“ yra libidiškojo Kito įtraukimo į savo paties kūno vaizdinį fazę, iš kurios kyla pirmapradė subjektyvi frustracija ir agresyvumas. Rezultatas – *ego* konstrukcija tampa konstrukcija, kurią Lacanas vadina „išivaizduojamąja anatomija“; ji apibrėžiama priklausomai nuo Kito ir jos pagrindu kuriamas žmogaus kūno – psichikos ir (arba) *libido* – žemėlapis, lemiamas privačios ir kolektyvinės kūno organizacijos fantazijos. Kalbant iš esmės, isterinis simptomas, kaip simbolinė konstrukcija, ir suformuoja išivaizduojamąją anatomiją kaip kitokią nei biologinę: isteriškoji vaizduotė formuoja kūniškąją subjektyvumo formą, o ne biologinius jos pagrindus – isterinis simptomas organizuoja tokią anatomiją, kokia ji „turėtų būti“, o ne tokią, kokia ji „yra“. Autorius pažymi, kad išivaizduojamas isterinis moters kūnas ar jo paveikslas vaizduotės anatomijos plotmėje daugiausia funkcionuoja per libidinę įvairių erogeninių zonų – burnos, akių, genitalijų, išangės, ausų – energiją, nes išivaizduojamojoje anatomijoje erotizuojama bet kuri isterinė zona.

Tai, kad moters subjektyvumas priklauso nuo Kito konstrukcijos, ir kad moters geismą gali nulemti Kitas, – dėl to moters subjektyvumas ir susifor-

muoja kaip isterinis, – Lacanas aiškina remdamasis Marguerite'os Duras romano „Lolos V. Stein apžavėjimas“ (1964) interpretacija. Nauja yra tai, kad Lacanas, interpretuodamas moteriškojo „aš“ ir Kito tarpusavio santykius, moters atžvilgiu pakeičia analitinio diskurso distanciją: jis ne iš šalies stebi moters istoriją (kaip Freudas Doros istoriją), bet patenka į jos vidų. Tai iš esmės ir yra svarbiausias Lacano psichoanalizės metodologijos bruožas: psichoanalitikas, kaip rašo jo mokinė Catherine Clément knygoje „Jacques'o Lacano gyvenimai ir legendos“ (Clément 1983), „niekada nesiliovė kalbėjęs apie moterį“... Iš tikrųjų, Lacano pateikta moters orgazmo (*jouissance*) samprata sudaro jo subjektyvumo koncepcijos pagrindą. Svarbiausios šioje struktūroje yra konstrukcijos „jaučiu, bet nesuprantu“, ir „kalbu, bet nesuprantu“. Nuo Freudo pateiktos sampratos ji skiriasi tuo, kad „moters siela“ (arba „isteriškas subjektyvumas“) nėra suvokiama kaip tiesiogiai duota.

Faktas, kad Lacano koncepcijoje analitikas pakeičia poziciją moters atžvilgiu, t. y. patenka į moters istorijos „vidų“, lemia pokyčius, kuriuos Lacanas ir nagrinėja interpretuodamas Marguerite'os Duras romaną.

Šiame pasakojime, kaip ir Doros istorijoje, taip pat kalbama apie gydytojo ir pamišusios moters santykius. Pasakotojas – vyras, gydytojas (galimas daiktas, psichiatras, bet apie tai nekalbama), trisdešimt šešerių Žakas Holdas, pažįstantis Lolą V. Stein tuo vieninteliu būdu, kuriuo jis geba pažinti – meile. Todėl naratyvas tampa ne išoriniu siužeto pasakojimu, bet greičiau vystosi naratoriaus vaizduotėje.

Pirmoji scena, kurią dar ir dar kartą įsivaizduoja pasakotojas, – tai pokylio scena ir žiūrinti į savo sužadėtinį, kuris šoka su kita moterimi, Lola. Pagrindinė romano veikėja Lola Valeri Stein gimė mažame provincijos miestelyje Jungtinėse Valstijose. Ji susižadėjo, bet naktį, švenčiant sužadėtuves, jos sužadėtinis visą naktį šoka su moterimi, vilkinčia juodą suknelę, galiausiai jie – Lolos akyse – dingsta iš jos regėjimo lauko visiems laikams. Romano kulminacija – scena, kurioje vaizduojama žiūrinti į šokančią porą Lola; pastaroji supranta, kad tuo metu dūžta jos gyvenimas. Ji išsikrausto iš proto.

Išsina iš proto, nes neteko jo? O gal dėl to, kad paleido jį ir jo moterį iš savo regėjimo lauko, kad niekada nebepamatys šios scenos pabaigos, kai viešbutyje jos jaunikis nuvilks juodą šios moters suknelę, – užduoda lemiamą klausimą Lacanas...

Lola pasikeičia vardą ir tampa Lola V. – tarsi tikėtusi, jog pakeitus vardą pasibaigs ir jos nelaimės. Ir jos iš tikrųjų baigiasi: ji išteka, tampa motina. Pasakotojas Žakas Holdas sutinka ją kaip tik šiuo jos gyvenimo laikotarpiu. Bet, prieš aprašydamas pirmąjį susitikimą su Lola, jis aprašo kitą sceną, įvykusią prieš kelias dienas: Lola persekioja vyriškį, skubantį į susitikimą su meiluže. Meilužė – jos vaikystės draugė – Tatjana Karl, šioji yra juodų plaukų; ir Lolą užvaldo keista aistra – pamatyti, kaip Tatjana ir tas vyriškis mylisi. Tūnoda-

ma rugių lauko tankmėje, šviesoje, besiliejančioje iš kaimyninio namo lango, ji stebi, kaip tiedu mylisi viešbutyje.

Po kelių dienų Lola aplanko Tatjaną ir ten pirmą kartą sutinka Žaką Holdą – vyriškį, kurį ir Tatjaną ji anksčiau stebėjo pro viešbučio langą. Jie pamilsta vienas kitą, bet ši meilė negali egzistuoti be „trečiojo nario“, be Tatjanos: Tatjana ir Žakas mylisi, žinodami, kad juos stebi Lola; Lola ir Žakas mylisi, kai juos stebi Tatjana... Romanas baigiasi tuo, kad Lola grįžta į rugių lauką, jos šviesūs plaukai susipina su rugių varpomis, ir ji išprotėja. Protas dabar atimtas iš jos, kaip ir prieš kelerius metus, kai jos jaunikis šoko su juodai apsirengusia moterimi.

Pirmuoju atveju dėmesio centru ji tampa ne pati savaime, o dėl įvykių, į kuriuos ją įtraukia sužadėtinio šokis: ji patraukia dėmesį todėl, kad ją paliko jaunikis. Antruoju atveju ją įtraukia meilužių pora meilės geismui patenkinti: skatindama Tatjaną ir Žaką mylėtis jai stebint, Lola tuo pat metu skatina juos stebėti ją. Taigi meilė Marguerite'os Duras tekste priklauso nuo kito žvilgsnio ir dalyvavimo. Pasako Lacano, Lolos subjektyvumas buvo iš jos pagrobtas sužadėtuvių naktį, ir nuo šiol atrasti save ji gali tik per kitą porą – Tatjaną ir Žaką. Bet kai ji galų gale pasiekia apibrėžtumą (stebi meilės sceną), išsikraus to iš proto. Kitaip tariant, Lola gali būti apimta meilės tik per atstumą. Jei per atstumą jos neveikia kiti, ji tiesiog neegzistuoja. Lacano nuomone, meilė – tai savo paties, kuris užvaldytas Kito ir anapus kurio nieko nėra, vaizdinys.

Svarbiausias Lacano ir Freudo teorijų skirtumas yra tas, kad Lacanas konstituoją isteriškąjį moteriškąjį subjektyvumą ir (arba) moteriškąjį geismą ne tiesiogiai, bet per „kitybės“ struktūrą: geismas – tai visada ne tik Kito geismas, bet ir geismas tarpininkaujant Kitam. Mano geismas – tai geismas, kad Kitas manęs geistų, geismas būti stebimam jo žvilgsnio. Todėl, tikina autorius, Kitas ne tik visuomet dalyvauja moters subjektyvume, bet ir, iš esmės, jį konstruoja. Svarbiausias moters isterikės konstrukcijos paradoksas yra tai, kad visus jos veiksmus ir identifikacijas, – kurios tuo pat metu paradoksaliai pasirodo besančios ir pačios „tikriausios“ „moters sielos“ apraiškos, – lemia Kitas.

MOTERIŠKUMAS KAIP TRAUMOS PATIRTIS: MOTERIŠKUMO TOPOLOGIJA RITERIŠKOS MEILĖS STRUKTŪROJE

Moters subjektyvumo prigimtį Lacanas taip pat aiškina kalbėdamas apie meilės santykių struktūrą ir meilės fenomeną (Lacan 1992: 139–154). Vienas svarbiausių jo teiginių šiame kontekste – tai paradoksalus teiginys, kad meilėje „seksualiniai santykiai neegzistuoja“. Tai reiškia, kad seksualiniai san-

tykiai tarp lyčių nėra tiesioginiai, nes juos neišvengiamai įtarpina simbolinis Kitas, jie, kaip simbolinis fenomenas, visada yra struktūruoti per falo referenciją – simbolinį Kitą. Įprastas vyriškojo seksualumo manevras, kaip rašo Lacanas, – siekis paversti Kitą iš didžiosios raidės kitu iš mažosios raidės, kad būtų galima racionalizuoti ir pragmatizuoti seksualinius santykius, atimti iš jų simbolinę prigimtį. Vis dėlto, pasak Lacano, tai – tik bergždžia iliuzija: meilei išskylančios kliūtys anaip tol nėra išorinės, tai – vidiniai pačios seksualinių santykių, kaip subjektų vidinių tarpusavio santykių, kuriuos valdo Kitas, sandaros kliuviniai.

Vėliau Lacanas analizuoja moteriškumo topologiją meilės santykių struktūroje savo plačiai pagarsėjusiuose seminaruose, skirtuose riteriškai meilei, kuriuose jis nagrinėja Damos paveikslą ir jo reikšmę moteriškumo topologijai apskritai. Tradiciškai Damos paveikslas, kaip moteriškumo įsikūnijimas, suvokiamas, kaip rašo Lacanas, kaip sublimuotas objektas, t. y. kaip dvasinė struktūra, kuriai būdingas religinis ekstatiškumas. Jis ginčija šią tradicinę sampratą ir pabrėžia tuos Damos paveikslo bruožus, kurie paneigia dvasingumo ar sudvasinimo efektą. Be kita ko, atkreipia dėmesį, kad Dama riteriškos meilės struktūroje neišvengiamai netenka konkrečių bruožų ir tampa meilės adresatu kaip apibendrintas abstraktus idealas: susidaro įspūdis, kad visa tradicinė riteriškoji poezija skirta vienai ir tai pačiai personai. Kitaip tariant, šioje poetinėje tradicijoje moteriškumo objektas pateikiamas kaip abstraktus „tuščias“ objektas, neturintis jokios realios substancijos (Lacan 1992: 149). Tuo pat metu, kaip teigia Lacanas, abstraktus Damos charakteris neturi nieko bendra su dvasios tyrumu: greičiau ją reikėtų suvokti kaip distancijuotą, šaltą ir nežmogišką partnerį su visais iš to statuso atsirandančiais padariniais – t. y. tokį nenuspėjamą, kad sunku net įsivaizduoti. Remdamasis šia teze psichoa-nalitikas patikslina, kad kavalieriaus ir jo Damos santykiai riteriškos meilės struktūroje greičiau laikytini ne dviejų įsimylėjusių subjektų santykiais, bet viešpataujančio feodalo ir jo vasalo, kuris paklūsta visiems absurdiškiems, beprasmiškiems, nepagrįstiems ir užgaidiems pono įsakymams, santykiais. Pabrėždamas bedvasį ir nelygybę grįstą šių santykių pobūdį, Lacanas specialiai cituoja ištrauką iš viduramžių poemos apie Damą, kur ši verčia mylimąjį tikrąja šių žodžių prasme laižyti jai kojas, uosti pašvinkusį jos tarpvietės kvapą, o galiausiai dar ir išsituština jam ant galvos... (Lacan 1992: 150).

Taigi Damos struktūra kaip moteriškumo struktūra, Lacano nuomone, ne tik radikaliai priešinga grynojo dvasingumo struktūrai, bet ir meilės santykių struktūroje funkcionuoja kaip nežmogiškas partneris, kurį galime suprasti kaip tokį *radikalų Kitą*, kuris visiškai nekoreliuoja su mūsų pačių poreikiais ar geismais ir automatiškai generuoja reikalavimus bei įsakymus – mums svetimus ir beprasmius. Kitaip tariant, Dama kaip moteriškumo struktūra, – tai toks radikalus Kitas, su kuriuo empatija grįsti santykiai neįmanomi. Todėl

moteriškąjį Kitą Lacanas apibūdina kaip *traumą* ir vadina jį Tikrove, o tai – pagal jo terminiją – reiškia realybę, kuri priešinasi simbolizavimo efektui. Todėl tai, kad tradiciškai vyriškasis subjektas idealizuoja Damą, Lacano nuomone, turėtų būti vertinama kaip antrinis fenomenas, kurio funkcija – padaryti nematomą pirminį trauminį potyrį vyriškajam subjektui susidūrus su moteriškuoju subjektu. Jei vartotume Lacano filosofijos terminus apibūdinami tai, kaip moteriškumo fenomenas funkcionuoja meilės santykių struktūroje, galėtume teigti, kad simbolinė plotmė (Dama) joje pakeičia tam tikrą Tikrovę (trauminį moteriškąjį Kitą), kuri priešinasi bet kokio pobūdžio bandymams ją simbolizuoti. Todėl Dama – tai jau antrinis fenomenas, padaręs nematomą trauminį Tikrovės matmenį (moteriškumą kaip radikalųjį Kitą). Taigi neturinti jokios realios substancijos Dama funkcionuoja kaip veidrodis, į kurį vyriškasis subjektas projektuoja savo įsivaizduojamą idealą. Bet reikalas ne tiktai tas, kad Damos kaip moteriškumo, paveikslas šioje projekcijoje atsiranda ne toks, koks jis iš tikrųjų yra, o toks, kokį jį įsivaizduoja vyriškasis subjektas: Lacanas, be kita ko, atkakliai tikina, kad vyro požiūris į moterį pirmiau aprašytoje konstrukcijoje atitinka metafizinę ir loginę gnoseologinę ribą, kurios peržengti nevalia. Funkcija, kurią realizuoja riba, – tai funkcija vyriškojo fantazmo, kaip ženklo, kad, viena vertus, idealizuotas moteriškasis objektas yra nepasiekiamas, ir, antra vertus, kad tuo pat metu „numarinamos“ visos moterys „iš kūno ir kraujo“. Cituojant Slavojų Žižeką: Damos paveikslas vyrui funkcionuoja kaip neutralus ekranas, atveriantis erdves bet kokio pobūdžio fantazminėms vyriškoms projekcijoms, ir kartu – kaip „juodosios skylės“ tipas realybėje, kaip riba, už kurios nepasiekiamas joks moteriškas pradas „anapus“ (kitaip tariant, moteriškasis subjektyvumas) (Žižek 1994: 108).

Jei moteriškasis subjektas yra iš esmės nepasiekiamas tradicinės pažinimo struktūros požiūriu, tuomet kokiomis priemonėmis galėtume jį konceptualizuoti, klausia Lacanas seminare „Riteriška meilė kaip anamorfozė“? Didžiausia klaida – šią distanciją aiškinti paprasta geismo ir draudimo dialektika. Reikalas ne tas, kad subjektas susikuria papildomų kliūčių, kad, įveikęs draudimą dar labiau padidintų moteriškojo subjekto, kaip savo meilės objekto, vertę, o tas, kad šis išorinis ypatumas, Lacano nuomone, atskleidžia, jog vidinių galimybių pasiekti objektą visiškai nėra. Dama kaip Tikrovė jau dėl pačios jos struktūros yra „juodoji skylė“, apie kurią susistruktūroja vyriškojo subjekto geismas, todėl vienintelis būdas prie jos prisitarti – ne tiesus, o – aplinkinis kelias, kai pamiršamas net pats kelionės tikslas. Iš čia atsiranda erotizmo technikos atsitraukimas, netiesioginis bendravimas, įtarumas. Seminare „Riteriška meilė kaip anamorfozė“ Lacanas tvirtina, kad geismo objektą galima pasiekti tik iš dalies, kitaip tariant, netiesiogiai ir tarsi „iš šalies“, nes, žiūrėdami tiesiai į objektą, kaip sako Lacanas, nematome nieko, išskyrus tuštumą. Lygiai taip pat galime kalbėti apie laiko anamorfozę

kaip objekto suvokimo laike ritmą, kai objektas pasiekiamas tik per nuolatinį atidėjimo aktą kaip nesamas laiko referencijos taškas. Todėl moteriškasis subjektyvumas, kaip vyriškojo geismo objektas, yra tai, kas cikliškai kuriamą per kontūrų, delsimo, artėjimo ir praradimų tinklą. Neatsitiktinai vienas riteriškos meilės paradoksų, į kurią atkreipia dėmesį Lacanas, yra „delsimo“ paradoksas: nors „oficialiu“ meilės geismo turiniu laikomas geismas turėti seksualinių santykių su Dama, iš tikrųjų vyriškasis subjektas labiausiai ir bijo kaip tik to, kad Dama ryšis šį geismą realizuoti. Iš tikrųjų vyriškasis subjektas tikisi iš jos ne ko kita, kaip tik naujo įsakymo „dar palaukti“.

Taigi analizuodamas moteriškojo subjektyvumo topologiją Lacanas iš esmės pakoreguoja *jouissance* sąvoką: pasirodo, aukščiausią pasitenkinimą galima patirti tik gavus neigiamą atsakymą. Todėl Damos figūra tuo pat metu simbolizuoja ir palaimą, ir tai, kad jos netenkama, ir suskyla, viena vertus, į Amžinąjį Moteriškumą, kita vertus – į Radikalųjį Blogį. Būtent iš Damos hipostazės atsiranda modernizmo epochoje populiarus trauminis *femme fatale* vaizdinys. Santykių su *femme fatale* struktūra tokia, kad niekada, jokiais aplinkybėmis vyriškasis subjektas su ja negali pasiekti tarpusavio santykių: ji arba lieka nepasiekiamą per amžius (o jis kankinasi arba žūva), arba jis su ja suartėja (ir tuomet žūva arba jie abu, arba meilė)...

Svarbiausias klausimas, kuris Lacano koncepcijos pagrindu kilo aštuntajame dešimtmetyje prancūzų feministėms, – tai, priešingai nei Lacanui, klausimas, kaip apibrėžti *jouissance feminine* nepriklausomai nuo potencialaus vyro požiūrio. Riteriškos meilės, kuri yra tradicinių meilės santykių modelis, procese moteris, kaip parodo Lacanas, atlieka tik pasyvaus ekraną, į kurią vyras projektuoja fantazminį savo paties *ego idealą*, kaip savo paties geismo objektą, funkciją. Tuo pat metu socialinė praktika rodo, kad moteris tampa vyrų tarpusavio mainų objektu. Tais atvejais, kai moteris bando pati apibrėžti savo *jouissance feminine*, nepaisydama vyriškosios fantazijos struktūros, arba atskirti moters sąvoką nuo moteriškumo sąvokos, su kuria ją tapatina tradicinė epistemologija, ji, pasak Grosz, sukelia tiek vyrų, tiek moterų paniką (Grosz 1990: 190).

GEISMAS SOCIALINĖS LYTIES TAPATYBĖS STRUKTŪROJE: IDENTIFIKACIJŲ MASKARADAS

Lacano pasiūlyta socialinės lyties tapatybės koncepcija labiausiai išsiskiria tuo, kad jis padaro problemišką Freudo pasiūlytą psichoanalitinį vyriškumo ir moteriškumo apibrėžimą: kritikuoja tiek moteriškumo, kaip narcisistinės struktūros, tiek vyriškumo, kaip geidžiančio moteriškumo, apibrėžimą. Vietoj binarinės Freudo identiškumo sampratos Lacanas įtvirtina daugialypę ir

heterogeninę struktūrą. Ši metodologinė prieiga vėliau suvaidino milžinišką vaidmenį formuojantis postmodernistinei feministinei socialinės lyties tapatybės koncepcijai, taip pat gėjų ir lesbiečių bei *queer* tapatybei. Svarbiausias šios kritikos kriterijus – Lacano pasiūlyta *geismo* koncepcija.

Jei subjektyvumo apibūdinimu laikytume tai, kad jis konstituojamas falo atžvilgiu, kitaip tariant, fališkojo signifikanto atžvilgiu, tai vyriškoji ir moteriškoji pozicija, kaip rašo Lacanas, skirtąsi viena nuo kitos *turėti* ir *būti* modusais: vyriškoji pozicija reiškia turėti falą (*turėti* modusas), moteriškoji pozicija reiškia būti falu vyrui (*būti* modusas). Vis dėlto, kaip pastebi Lacanas, moters pozicija fališkojo signifikanto atžvilgiu nėra tokia jau paprasta: juk nors moteris ir neturi to, ką turi vyras, naudodama įvairias strategijas, tuo pat metu tiek eliminuojančias, tiek demonstruojančias falo trūkumą – gundymą, narcisizmą, pavydą, maskaradą, – ir tapusi kito geismo objektu, ji gali *turėti* falą. Šiuo atveju moteriškųjų identifikavimosi strategijų specifika sudaro tai, kad moteris gali *turėti* falą tik atlikdama simbolines procedūras, panašias į maskaradą, t. y. tik per iliuziją. Todėl tokia struktūra, kaip jau buvo minėta, tuo pat metu yra struktūra, suskaldanti tobulą moteriškumo idealą ir netobulą „realybę“. Dėl to moters tapatumas niekuomet negali tapti autonomišku unikaliu subjektu: jis tampa falu tik per geismo procedūras.

Tačiau, Lacano nuomone, pasirodo, ir vyro negalima laikyti, kaip tai darė Freudas, autonominiu (faliniu) subjektyvumu, nes jis turi... tik penį. Tam, kad penis taptų falu, vyrui būtinai reikia kito arba moters, kurie jautų stoką ir geistų to, ko patys neturi: kitaip tariant, vyras gali tapti fališkuoju vyru tik tada, kai tampa moters geismo objektu. Taigi seksualiniai santykiai vyrui taip pat yra paradoksalūs, ambivalentiški ir keliantys nepasitenkinimą: jis nori įsitvirtinti kaip falas, naudodamasis tuo, kad moteris jaučia seksualinį geismą jo peniui, t. y. tapdamas priklausomas nuo moters, t. y. moteris netenka savo subjektyvumo kaip kito geismo objektas, o vyras seksualiniuose santykiuose taip pat tampa paprastu mainų objektu, praranda fališkąją savo funkciją (taip atsiranda vyriškos fantazijos apie grėsmingą vaginą, kurios niekada neįmanoma patenkinti...). Taigi Lacanas nusako vyriškąjį tapatumą tik pagal jo santykį su moteriškuoju, vadinasi, – kaip neturintį stabilų ir autonomiškų (vyriškų) parametrų ir realizuojamą tik kaip funkcija bendroje geismo cirkuliacijos schemoje.

Iš naujo apmąstydamas Freudą sukurtas struktūrinės socialinės lyties tapatumo charakteristikas, Lacanas tuo pat metu peržiūri („apverčia“) ir Freudą vyriškojo bei moteriškojo geismo tipų apibūdinimus.

Kaip minėta, Freudas išskyrė du vyrų ir moterų geismo ir (arba) meilės tipus: anaklizę, būdingą vyrams, ir narcisizmą, būdingą moterims (Grosz 1990: 126–130). Pirmasis meilės tipas būdingas tiems, kurie myli kitą, esantį „už jų“, pavyzdžiui, motiną arba tuos, kurie ją pakeičia; antrasis meilės ti-

pas – meilė sau, kaip svarbiausiam meilės objektui; pirmąją poziciją Freudas apibūdina kaip vyriškąją. Tai aktyvi forma, modeliuojanti meilę tam, kuris primena pirmuosius infantilius malonumus; antrąją – kaip moteriškąją. Tai pasyvus noras būti mylimai, bet ne mylėti. Pasak Freudo, anaklitis meilės tipas linkęs pervertinti meilės objektą ir labiausiai atitinka romantiškos meilės, kuri užkelia ant pjedestalo geismo objektą ir sunaikina savo „aš“, įvaizdžius bei stereotipus. Mergaitės narcisizmu, priešingai, kompensuojamas falo trūkumas. Tam naudojama daugybė strategijų, siekiant pasyvumu, moteriškumu ir motinyste paversti savo kūną kito meilės objektu. Tradicinės socialinės lyties markiruotės geismo struktūroje rodo, kad kaip tik moteris užima valdžios poziciją kaip karalienė, kurios kiekvienas noras vyrui yra įsakymas; vyras atrodo užimtas amžino tarno, kurio didžiausia laimė – tenkinti visus valdovės įgeidžius, padėti.

Lacanas, analizuodamas afekto, – t. y. meilės santykių – procedūras, iš naujo apmąsto Freudo pasiūlytas moteriškųjų ir vyriškųjų socialinės lyties identifikacijų struktūras. Pirmiausia jis atkreipia dėmesį į paradoksą, kurio prasmė yra ta, kad vyro jausmai, geismai ir aistra yra absoliučiai nepriklausomi nuo moteriškojo tapatumo. Pasirodo, vyrui būdingas serijinis požiūris į moterį: jis gali būti nukreiptas ne į vieną ypatingą moterį, bet į visas moteris vienu metu. Kitaip tariant, tokios moters, kurios unikalus tapatumas galėtų tapti privilegijuotu vyro geismo objektu, nėra. Tai, ko iš tikrųjų nori vyras, pasak Lacano, – tai jo paties meilės pozicija. Iš esmės vyrui apsuka galvą aktyvi jo paties meilės forma ir galimybė pačiam nustatyti savo meilės objekto poziciją ir vertę, todėl esą galima daryti išvadą, kad vyras meilės santykiuose paradoksaliai realizuoja narcisistinę poziciją – mylėdamas moterį ir kurdamas ją kaip tokį savo idealą, kurį jis gali mylėti taip, kaip myli save.

Svarbiausias paradoksas, kurį Lacanas užfiksuoja kalbėdamas apie vyro tapatumą, yra tai, kad vyriškoji anaklitis meilė, iš pažiūros nukreipta į kitą, iš esmės yra fundamentaliai narcisistinė, nes meilė kitam realizuojama kaip meilė sau: vyriškasis subjektas infantilų savo paties narcisizmą perkelia į mylimąją, ir ji įgyja traukos ir vertybės dimensijas, nors pati savai anaiptol neatsiduria jo jausmų centre. Lacanas atskleidžia Freudo narcisizmo apibrėžimą ir suformuluoja, kad meilės procedūroje vyras dėl savo paties narcisizmo įtvirtina tik dominavimo, kontrolės ir aktyvumo poziciją, o ne moters, kaip meilės objekto, vertingumą. Freudo aprašytąją anaklitinę vyro meilę Lacanas interpretuoja ne kaip nukreiptą į kitą, o kaip nukreiptą į patį save, – kitaip tariant, kaip narcisizmą, kurį Freudas daugiausia priskirdavo moteriai.

Tačiau narcisistinėje moters pozicijoje Lacanas taip pat išvelgia paradoksą. Užimdama nepasiekiamą kito meilės objekto poziciją, ji, regis, reiškiasi kaip autonomiškas ir nepriklausomas nuo mylimojo subjektyvumas. Atrodo, ji užima nepriklausomą libidinę poziciją, kurioje jos moteriškumas įsitvirtina kaip kovo-

jantis ir nepaklūstantis falinės cirkuliacijos dėsniams (vėliau ši moters pozicija atsidurs, pavyzdžiui, Sarah'os Kofman svarstymų apie moters „kitybę“ centre). Paradoksas yra tas, kad šis narcisistinis tapatumas priklauso nuo to, ar labai stipriai moters geidžia vyras. Dėl to Lacano interpretacijoje moters pozicija nusakoma ne kaip aktyvus savo pačios tapatumo įtvirtinimas, bet kaip pasyvi pozicija, kurią užėmusi moteris nebegali nei savarankiškai kalbėti, nei galvoti. Toks jos pasyvumas, teigia Lacanas, gali būti suvokiamas kaip šaltumas, be galo frustruojantis mylintį vyrą ir padarantis moterį itin patrauklią jam: moteris tokiu būdu tarsi neleidžia žengti to „paskutinio žingsnio“, kuris užtikrintų vyrą, kad visiškai ją užvaldė. Tuo pat metu tai, ką ji labiausiai vertina ir be ko negali gyventi, rašo Lacanas, – yra jo geismas: ji pasitiki savimi tik tada, kai jos trokšta kitas. Baisiausia moteriai – prarasti kito meilę, nes tik ši meilė jai yra ženklas, kad jina vertinga. Todėl tradicinė moters subjektyvumo grandis – kaip įmanoma ilgiau išlaikyti šalia visus mylinčiuosius ir jų meilę, kuri patvirtina, jog ji yra vertinga. Tam, kad prasidestų jos valdžios aura, moteriai, pasak Lacano, reikia tų, kurie jai patvirtintų jos pačios vertingumą. Taigi moteriškojo narcisizmo paradoksas yra tas, kad jis iš esmės orientuotas į kitą – vyrą, remiasi tuo, kaip vyras vertina moteriškąjį subjektyvumą, ir nuo to vertinimo priklauso. Lacano interpretuojama Freudo moteriškojo narcisizmo pozicija paradoksaliu būdu virsta vyriškąja anaklitine.

Pritaikęs geismo kriterijus, Lacanas atliko socialinės lyties tapatumo analizę ir „aukštyn kojom apvertė“ Freudo įtvirtintas binarines socialinės lyties struktūras – vyriškąjį ir moteriškąjį tapatumą. Jie tapo fluidiški, sukeičiami ir daugiamačiai. Tačiau kaip tik tokia socialinės lyties tapatumo samprata sudaro šiuolaikinio postmodernaus feminizmo, gėjų ir lesbiečių tyrimų, *queer* teorijos ir postfeminizmo pagrindą.

MOTERIŠKŲJŲ „REPREZENTACIJOS POLITIKŲ“ VIZUALINĖ PLOTMĖ

Lacanas vienas pirmųjų psichoanalizės istorijoje ėmėsi tirti, kokia yra vizualiojo veiksnio, kuris, savo ruožtu, daro didžiulę įtaką moteriškosioms „reprezentacijos politikoms“, reikšmė moteriškojo subjektyvumo struktūroje. Lacano moteriškųjų „reprezentacijos politikų“ analizė išsiskiria tuo, kad jos apibūdinamos kaip sudėtingos ir daugialypės, priklausomos ne nuo subjektyviojo „aš“, bet pirmiausia nuo visuomenės sukurto kultūrinio socialinės lyties įvaizdžių repertuaro.

Lacano nuomone, subjektyviojo kūno negalima tapatinti su biologiniu. Jis nėra paprastas fizinio ryšio produktas, todėl susiformuoja veikiamas

simbolinių geismų ir vertybių, imprintingo būdu pasisavintų per „veidrodžio pakopos“ procedūrą: subjektyvumas pradeda egzistuoti tik tą akimirką, kai savojo kūno paveikslas pradedamas suvokti atspindžio paviršiuje, kitaip tariant – įgavęs vizualųjį statusą. Kaip tik vizualus savęs vaizdinys sudaro *ego* pagrindą ir nulemia reprezentatyviasias subjektyvumo strategijas. Vizualinį *ego* paveikslą, kaip buvo minėta, sudaro ne tik išorinė paties subjekto reprezentacija, bet ir kitų paveikslai. Todėl svarbiausiu tapatinimosi su vizualiuoju vaizdiniu fenomeno paradoksu, mokslininko nuomone, laikytina tai, kad subjektas tapatinasi su tuo, kas jis (ji) *nėra*.

Siekdamas suprasti, kaip vizualumas veikia reprezentacinių subjektiškumo strategijų formavimąsi, Lacanas vartoja ekrano sąvoką, kuri pakeičia veidrodžio atspindžio, būdingo veidrodžio pakopai, sąvoką. Ekranas – tai tam tikras kultūrinis *imago*, užtikrinantis „žvilgsnio“ funkciją (toks yra motinos žvilgsnis į kūdikį) subjektiškumo atžvilgiu ir tai, kad subjektas tapatinasi su tuo, kuo jis niekada netaps, – su *socialinės lyties idealu* (šiuolaikinė feministė psichoanalitikė Kaja Silverman „ekrano“ strategijas, t. y. kultūroje susiformavusias idealizavimo strategijas, apibūdina kaip „idealizavimo kolonizavimą“). Negalima pamiršti, kad idealizavimas yra operacija, o jos šaknys glūdi giliai mūsų sąmonės gėlmėse, kurių neįmanoma išaiškinti sąmonės aktais, todėl socialinės lyties idealizavimas naudojant „ekraną“ įmanomas tik visuomenėje vykstant vyriškosios ir moteriškosios socialinės lyties idealų natūralizavimo procesui. Psichoanalitikas atkakliai tvirtina, kad subjektyvumą determinuoja ne tai, kaip mes matome ar norime matyti save, bet tai, kokie esame kultūros požiūriu – tai ir yra „ekranas“, demonstruojantis, kad negalime laisvai rinktis, kaip esame „matomi“ kultūros kontekste. Šį mechanizmą jis vadina *vizualiąja* subjektyvumo *drama*. Ji atsiranda iš atotrūkio tarp to, kas iš tikrųjų yra subjektas, ir to, kaip jis yra vizualiai reprezentuojamas. Tik išgyvendamas tokią identifikacinių strategijų situaciją, kai ji apima infantilaus vientisumo jausmas, subjektas kurį laiką patiria, kad vizualusis jo vaizdinys sutampa su jo *ego*: tai įvyksta tada, kai vizualusis *ego* suvokiamas kaip mylimas ir pakankamas.

Tačiau išvirksčioji vizualinių socialinės lyties vaizdinių idealizavimo visuomenėje pusė yra ta, kad ne visiems kultūros subjektams leidžiama formuoti kūniškąjį *ego*, – t. y. idealizuotąjį *imago*. Būtent dėl to, kad jie neturi galimybės dalyvauti socialinės lyties idealizavimo procese, renkasi vadinamąją deidealizuotos subjektyvumo identifikacijos strategiją, pavyzdžiui, kūno fragmentavimo strategiją. Subjektas, iš esmės negalintis pasisavinti idealiojo socialinės lyties *imago*, suvokia tai įsivaizduodamas kūno dezintegracijos procesus, kai identifikacinėje subjektyvumo strategijoje atsiranda fantazminė „į gabalus padalyto kūno“ struktūra, ir dėl to subjektas tampa nenumaldomai agresyvus tų, kurie jam atrodo galintys turėti tai, ko jis pats neturi, – t. y. idealizuotą socialinės lyties vaizdinį, – atžvilgiu.

Moterų reprezentacinės strategijos ypatumus Lacanas tiria nagrinėdamas moteriškąjį isterinį subjektyvumą, nes būtent isterinis subjektyvumas, jo nuomone, vaizdžiai rodo dvi pagrindines subjektyviosios identifikacijos strategijas: *arba* socialinės lyties idealizavimą, *arba* kūno fragmentavimą. Jis primena, kad Freud'o isterijos sampratai buvo būdinga tai, jog Freudas, viena vertus, pabrėžė kūniškųjų (neverbalinių) isterijos reprezentacijų svarbą; kita vertus, neigė jų autentiškumą, teigdamas, kad isterikės kūnas – tik apgaulingų ir nenatūralių signifikacijų serija. Lacanas, priešingai nei Freudas, atkakliai tvirtina, kad kūno ir psichikos realybės santykiai yra disjunkcinio pobūdžio: tapatumas ir geismas realizuojami tik kaip reprezentacinių trūkių, kurie tik atitolina moteriškąjį subjektyvumą nuo jo tiesioginių instinktų ir poreikių, nuo „grynosios biologijos“, serija. Kaip jau buvo pasakyta, Lacanas kūną laiko simboliškai struktūra, o vizualinį kūno vaizdinį – svarbiausiu socialinės lyties tapatumo rodikliu. Isteriškasis moters kūnas reprezentuoja save arba tobulo socialinės lyties idealo, arba fragmentuoto netobulo kūno pavidalą. Psichoanalitikas bet kuriuo atveju mano, kad vizualinis moteriškumo vaizdinys, kuriam netaikomas tradicinis tiesos ir melo skirties kriterijus, yra lemiamas subjektyviosios struktūros atžvilgiu: moteris yra tokia, kokia įsivaizduoja esanti. Be to, būtent sociosimbolinės socialinės lyties vizualizacijos strategijos visuomenėje konstituoją moters subjektyviosios reprezentacijos politikas, o ne atvirkščiai; todėl Lacanas daro aktualią šiuolaikinei feminizmo teorijai išvadą, kad vizualumo funkcija atlieka valdžios funkciją moteriškojo fenomeno atžvilgiu – įterpia jį į ambivalentišką ir griežtą simboliškąjį idealo ir netobulybės topologiją ir nepalieka kitų galimybių moteriškajam subjektyvumui reprezentuoti kultūroje.

Remdamosi Lacano vizualumo praktikos ir jos įtakos moteriškojo subjektyvumo reprezentacijos strategijoms tyrimais, šių dienų feminizmo tyrinėtojos išskėlė klausimą, ar galima pateikti moteriškąjį subjektyvumą vadovaujantis tradicine reprezentacijos logika, ar tam vis dėlto reikia sugriauti senąją logiką ir ieškoti naujos? Kitaip tariant, feminizmo tyrinėtojų diskusijos sukasi apie tai, ar galima realizuoti moteriškąsias reprezentacijos politikas viename lygmenyje su vyriškosiomis, ar reikia orientuotis į gryną moterišką – ir autonomišką vyriškųjų reprezentacijos politikų atžvilgiu – reprezentacijų lygmenį (arba net visiškai atsisakyti reprezentacijos politikų). Šis klausimas, kuriam didelę įtaką padarė Lacano moteriškumo epistemologija, iki šiol yra vienas iš svarbiausių epistemologinių šiuolaikinės feminizmo teorijos klausimų.

Iš rusų kalbos vertė Irena Potašenko

Gauta 2010 07 05

Priimta 2010 09 29

LITERATŪRA

- Clément, C. 1983. *The Lives and Legends of Jacques Lacan*. New York: Columbia University Press.
- Grosz, E. 1990. *Jacques Lacan. A Feminist Introduction*. London & New York: Routledge.
- Lacan, J., Granoff, W. 1956. "Fetishism: The Symblic, The Imaginary, and The Real" in M. Balint (ed.). *Perversions, Psychodynamics and Therapy*. London: Tavistock.
- Lacan, J. 1977. *Écrits. A Selection*. London: Tavistock. (Lacan, J. 1966. *Écrits*. Paris: Editions du Seuil.)
- Lacan J. 1992. *The Ethics of Psychoanalysis. The Seminar of Jacques Lacan. Book VII, 1959–1960*. New York and London: W. W. Norton & Company.
- Mitchell, J., Rose, J. 1982. *Feminine Sexuality: Jacques Lacan and the école freudienne*. New York and London: Pantheon Books.
- Žižek S. 1994. *The Metastases of Enjoyment. Six Essays on Woman and Causality*. London and New York: Verso.

Irina Zherebkina

JACQUES LACAN: A FEMINIST INTRODUCTION

SUMMARY

The article examines the role of the Lacanian psychoanalysis for the conceptualization of women's subjectivity in feminist theory. Lacan's positioning of sexuality at the centre of all models of social and psychic functioning of subjectivity has played a vital role for understanding subjectivity on the criterion of sexual difference in feminist theory and contemporary philosophical anthropology. At the same time, feminist theorists criticize Lacan for expelling the concept of women's subject outside of social history and political reality. Moreover, in Lacan's theory, the symbolic gender order and structure of women's subjectivity are still dependent on the symbolic structure of the transcendental signifier that is represented by the concepts of the Other and of the phallus that guarantees the patriarchal hierarchy and the necessity of the hegemonic control of the father over the women's subject. Therefore, feminist theorists defined the Lacanian theory of subjectivity and sexuality as phallogentrism, and the Lacanian interpretation of cultural values is linked with the traditional/patriarchal values of power.

KEYWORDS: Lacan, feminism, female subjectivity, female sexuality, desire, *jouissance feminine*.